

NİZAMÎ GENCEVÎ'NİN KÜLTÜREL MİRASI: Genceli Nizâmî'nin Anadolu Şairleri Üzerindeki Tesiri

Türk dünyası tarafından "Azerbaycan'ın Büyük Şairi" olarak nitelendirilen Doğu'nun bu mümtaz sanatçısı Nizâmî Gencevî, Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence'de dünyaya gelmiştir. Sanatçının doğum yılının 1141, ölüm yılının ise 1209 olduğu bilinmektedir. Şair, ince işçilikle işlediği eserlerinde kendisi hakkında malumatlara da yer vermektedir. "Penc Genc" yani "Beş Hazine" adını verdiği hamsesinde yer alan "Sırlar Hazinesi" eserinde kendisi hakkında bazı bilgiler geçmektedir:

**"Gence benim yakamdan muhkem yapışıp hele,
Irak hazineleri yoksa geçerdi ele.
Bir ses geldi cihandan: - Ey kul, yeter eğlence!
Ahı kimdi Nizami, ahı, neredeydi Gence?"**

Nizâmî Gencevî, Türk edebiyatında birçok ilkin de başlatıcısıdır. Bir Arap halk hikâyesi olarak bilinen Kays ve Leylî'nin hikâyesini anlatan "Leylâ ve Mecnûn"un aşk serüvenini kaleme alan ilk şairdir. Bu hikâye, Anadolu'da çok sevilcektir ki Nizâmî'nin üzerine en çok nazire yapılan eserlerden olacaktır. Bu bağlamda Nizâmî, bu konunun Doğu edebiyatında ilk işleyicisi olarak kabul edilmektedir. Nizâmî Gencevî'nin bir yeniliği de Doğu edebiyatında olumlu kadın cinsiyetteki ka-

rakterleri, eserlerine dahil etmesi kabul edilmektedir. Genceli Nizâmî'nin başlattığı önemli yeniliklerden biri de "hamse geleneği"dir. Hamse bilindiği üzere klasik edebiyatta bir şairin mesnevi türünde yazılmış beş eserinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir yapıttır. Hamse sahibi şairler de "hamsenüvis" yani "hamse yazarı" olarak isimlendirilmektedir. Nizâmî Gencevî; Sırlar Hazinesi(1177), Hüsrev ü Şirin(1180), Leylî ve Mecnûn(1188), Yedi Güzel(1197), İskendername(1201-1211) adlı eserleriyle yaratıcılığını tamamlayarak hamse geleneğini de başlatmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkardığı geleneklerden biri de hamse türünün kurucusu olduğudur. Nizâmî Gencevî'den sonra eserlerine birçok nazire kaleme alınmıştır. Doğu edebiyatına bakıldığında Emir Hüsrev Dehlevî, Hacuy-ı Kirmanî, Molla Abdurrahman Câmî, Hatîfî, Kâtibî, Örfî, Hâfız Şîrâzî gibi şahsiyetlerin Nizâmî'nin etkisinde kaldığı bilinmekle beraber birçoğunun bu tesirle hamse sahibi olduğu görülmektedir. Türk edebiyatında ise Ali Şîr Nevayî, Taşlıcalı Yahya, Nevizâde Atayî, Hamdullah Hamdî, Lâmi Çelebi, Nergisî gibi isimlerin hamse sahibi önemli şairler olduğu görülmektedir. Nizâmî Gencevî, eserlerini dönemin baskın edebî dili konumunda olan Farsça ile kaleme almıştır. O dönemde Fars olmayan birçok şairin eserlerini yine Farsça yazmış olduğu bilinmektedir. Şairler, sanatkârlıklarını sergilemek

üzere eserlerini bu edebî dil ile kaleme almışlardır. Burada dikkate alınması gereken nokta, sanatçıların eserlerini yazarken esas aldığı dilin yanında bu dil ile neyi, nasıl anlattığı mevzusudur. Başka bir nazarla eserlerdeki kahramanların özelliklerinin tanınması gerekliliğidir. Şairin eserlerinde kullandığı dil ile birlikte, bu eserlerdeki kahramanlarda Türk motiflerinin unsurlarının yer alıp almadığı da incelenmelidir. Bu bakış açısıyla bir bütün olarak değerlendirildiğinde Nizâmî Gencevî'nin kaynaklarının temelini, Türk kültür motiflerinin oluşturduğu görülmektedir.

Nizâmî'nin hamsesi ve diğer eserleri incelendiğinde, eserlerin Farsça olmasına rağmen Fars şairlerinin yazdığı eserlere nazaran daha açık bir dili olduğu anlaşılmaktadır. Bu da eserin içeriğinde yer alan Türk kültürü motiflerinin baskın oluşundandır. "Hüsrev ve Şirin" hikâyesine bakıldığında Türk motiflerinden çokça örnek bulunabilmektedir:

**"Düşünürdü: Hüsrev, bekler edep
Onu iyilikle eyler talep
Şah, adam gönderip kestirir mehir
Gelin gibi gider saraya, Şirin"**

Bu bölümde Türk-İslam âdetlerinden söz edilmektedir. Başka bir örnek olarak "Yedi Güzel(Heft Peyker)" eserinde Türk misafirperverliğiyle örtüşen birçok motif görülmektedir:

**"Bağ goncası gibi konuk severdi
Yanağı gül gibi gülerdi, şendi
Vardı işret için mihman otağı
Gökte Süreyya'ya değerdi damı
Sofralar açmıştı, döşenmiş yere
Edep öğretmişti hizmetçilere
Gelseydi bir adam uzaktan eğer
Eğer tutup konuk eylerdiler
Sofra açardılar otağa lâyük
Yemek verirdiler konuğa lâyük
Sorardı şah onun hikâyesini
Bırakıp geldiği vilâyetini
Konuk bildiğinden ederdi âgâh
Söyledikçe onu dinliyordu şah"**

Bu bölümden hareketle misafirperverlikle ilgili Türk-İslam âdetlerine ait birçok unsurun ifade edildiği görülebilmektedir. Bir başka örnek olarak yine hamsedeki diğer bir eser

olan "İskendernâme" eserinde de misafir karşılama ile ilgili detaylar bulunabilmektedir:

**"Dostum gitmiştir ki getirsin onu
Ben de gözlüyorum burda yolunu
Bu gece sen bize gelmişsin konuk
O dur ki, biz gerek kullukta durak"**

"İskendernâme" eserinde yer alan bu tasvirlerle bakıldığında şairin eserlerinde Türk motiflerine sıkça gönderme yaptığı görülmektedir. Türk kültürüne ait bir okuyucu, bu bölümleri okuduğunda bu metinde kendinden bir şeyler bulabileceği anlaşılmaktadır. Bu da okuyucu ve eser arasındaki bağı güçlü kılacaktır. Bunlarla beraber Nizâmî Gencevî'nin kendinden sonra gelen birçok Anadolu şairini de etkilediği için edebiyata bir bütün olarak bakmada önemi anlaşılmaktadır. Nizâmî Gencevî'den sonra gelen, Türkçenin yapı taşlarını oluşturan Ahmedî, Şeyhî, Ali Şir Nevai, Fuzûlî, Taşlıcalı Yahya, İbrahim Azeri Çelebi, Ahmed Rıdvan, Atayi gibi isimler karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Mevlana, Yunus Emre gibi şahsiyetlerin de hümanizma temelinde Nizâmî Gencevî'nin etkisinde olduğu görülmektedir. "Leyla ve Mecnun"un hikâyesi her ne kadar Fuzûlî ile İslami olgunluk kazansa da Nizâmî ile Türk unsurlarına bürünmüştür. Kendisinden sonra gelen birçok şairi de etkilemesi yönünden bakıldığında Nizâmî'yi Türk edebiyatı tarihinden ayrı tutmak mümkün olmamaktadır. Doğu edebiyatından önemli bir yere sahip olan Mevlana Celaleddin Rûmî'nin mesnevisinin başlangıcında yer alan meşhur beyitler şöyle başlamaktadır:

**"Bişnev in ney çün hikâyet mîkoned
Ez cüdâyihâ şikâyet mîkoned
Kez neyistân tâ merâ bobrîdeend
Ez nefîrem merd u zen nâlîdeend"**

Türkçesi:

**"İşit neyden nasıl şikâyet ediyor,
Ayrılıklardan yana neler anlatıyor.
Beni kamışlıktan kestiklerinden beri
Feryadımdan erkek kadın, herkes ağlayıp inledi."**

Burada Mevlânâ ney metaforu üzerinden bir insanın "insan-ı kâmil" olma yolunda geçirdiği evreleri betimlemektedir. Ney, kamışlık halindeyken yaşadığı topraktan koparılır. Ney, son halini alana kadar başından birçok hadise geçer. Göğsünden delikler açılır, en sonunda neyzen neyi üflediğinde iniliye benzer ses çıkar. Ney,

vatanından ayrı kaldığı için özlemle inlemektedir. Neyin başından geçen bu hadiseler, tasavvufta insan-ı kâmil olma yolundaki safhalara benzetilmektedir. Bu hikâyeye benzer bir betimlemeye Nizâmî Gencevî'nin rubailerinde rastlanmaktadır:

**"Ney söyledi: Çok oldu, yerim topraklar,
Bir gün beni kestiler, kalem parmaklar.
Bin darbe yedim ben cihanda herkesten,
Eğer etsem çok nâle, buna iznim var."**

Bu rubaide: "Bir gün beni kestiler kalem parmaklar" dizesinde neyin vatanından koparılışı ve ayrılığı tasvir edilmektedir. Bu metaforu daha eskiye götürmek mümkündür. Zira Nizâmî Gencevî de "Binbir Gece Masalları, Sinbadnâme, Tutinâme, Kelile ve Dimne" gibi Doğu klasiklerinden faydalandığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Anadolu şairleri üzerinde önemli etkisi olan ve hümanizmin ilk temsilcilerinden olan Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin de Nizâmî Gencevî'nin tesirinde kaldığı görülmektedir. Diğer bir nazardan incelendiğinde Doğu edebiyatında Nizâmî'nin hümanizmanın kurucu temsilcilerinden olduğu görülmektedir. Kendisinden sonra gelen sanatçılara da adeta bir ekol olma vasfı yüklenmiştir. Bu bağlamda hümanist anlayışın Avrupa'dan daha öncelerine götürülebilmesi mümkündür.

Nizâmî Gencevî, birçok sözlü anlatıları mesnevi türünde hikâyeleştiren kişidir. Kays ve Leylâ'nın hikâyesi, Hüsrev ve Şirin'in hikâyesi Anadolu'da da sevilmiş ve en çok işlenmiş hikâyelerdendir. Nizâmî'nin "Sırlar Hazinesi, Leylî ve Mecnûn, Hüsrev ü Şirin, Yedi Güzel ve İskendernâme" mesnevilerine çokça nazireler kaleme alınmıştır. Bu nazirelerin en önemlilerinden biri de "Hüsrev ü Şirin" eserine yazılan nazirelerdir. Hüsrev ile Şirin'in hikâyesinin bir bölümünü oluşturan Ferhad ile Şirin'in başından geçenler, Anadolu'da daha çok dikkat çekmiştir. Şairler tarafından Ferhad ile Şirin olarak tekrar işlenegelmiştir. Nazirelerle birlikte çeviriler de yapılmıştır. Türk edebiyatının panoramasını yansıtan Osmanlı tezkireleri incelendiğinde yapılan nazireler de görülmektedir. Eserler incelendiğinde 13. yüzyılın sonlarına doğru Nizâmî'nin eserlerine nazirelerin yazılmaya başlandığı tespit edilmektedir. Emir Hüsrev Dehlevî'nin Nizâmî'nin eserlerine nazire yazmayı başlatan ilk kişi olduğu görülmektedir. Dehlevî, Nizâmî'den

olduğunu söyleyerek ret almasına neden olmuşlardır ancak Nüşabe Araslı, Şeyhî'nin Nizâmî'den çok etkilenildiğini, Nizâmî'nin estetik yeteneğine ulaşmasa bile kendine has bir eser yazdığını dile getirmektedir. Çağatay edebiyatı sahasında oldukça etkili olan Ali Şir Nevâî de Nizâmî Gencevî'nin eserlerine nazire yazan önemli sanatçılardandır. Bu nazirelerin öne çıkanlardan bir tanesi, Nizâmî'nin "Sırlar Hazinesi" eserine nazire olarak yazdığı "Hayretü'l Ebrâr" eseridir. Bu eserin giriş bölümünde Nevâî açık bir biçimde Nizâmî'yi kendisine örnek olarak aldığı söylemektedir. Bunula birlikte Nizâmî'nin eserlerini Farsça olarak yazmasının doğurduğu sorunlardan birinin Türk halkının onu anlamasını zorlaştırması olduğunu ifade etmiştir. Eserin giriş bölümünde Nizâmî Gencevî ile birlikte Emir Hüsrev Dehlevî ve Molla Abdurrahman Câmî gibi şairler hakkındaki düşüncelerini de dile getirmektedir. Molla Câmî'nin bir Nizâmî naziresi olan "Tuhfetü'l-Ahrâr" adlı eserini okuduktan sonra kendi eserini kaleme almaya karar verdiğini de dile getirmiştir. Ali Şir Nevâî'nin "Hayretü'l Ebrâr" incelendiğinde esas itibarıyla "adalet, yüksek ahlak, doğruluk, saflık ve sadakat" benzeri kavramların şairin fikrî temellerini oluşturduğu görülmektedir. Bu fikrî temellerin, Nizâmî ekolünün bir devamı olduğu da anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminin güçlü şairlerinden olan 15. yüzyılda yaşamış Edirneli Ahmed Paşa'nın "Leylî ve Mecnûn" eserine nazire yazdığı bilinmektedir. Tezkirecilik geleneğinde ünlü olan Lâtîfî, Akşemseddin'in en küçük oğlu Mevlânâ Hamdi Çelebi'nin Genceli Nizâmî'ye nazire yazdığını, Nizâmî'nin dönemini yani 12. yüzyıl zamanlarını örnek göstererek kendi zamanında şairlere değer verilmediğinden de yakınmıştır:

**"Nizâmî şimdi etse Penc-Genc'in
Kimesne bir pula almazdı pencin"**

15.yüzyılda yaşamış olan Bursalı Ulvî, şairden bazı çeviriler yapmıştır. 16. yüzyıl divan şairlerinden bir dönem müderrislik de yapmış olan, Muîdî, Nizâmî'nin "Yedi Güzel" mesnevisinin etkisiyle "Şem-ü Pervâne"yi kaleme almıştır. Behîştî'nin, Nizâmî'nin eserlerini tercüme ettiği bilinmektedir. I. Selim dönemi şairlerinden, Niğbolu'da doğan Âhî, "Gül-ü Hüsrev" eserini "Hüsrev ve Şirin" hikâyesinin etkisiyle yazmıştır. 16. yüzyıl şairlerinden Reşâdî, Nizâmî çizgisinde "Leylâ ve Mecnûn" eserini yeniden kaleme almıştır. Celîlî, Sultan Selim adına "Hüsrev ve Şirin", "Leyla ve Mecnûn" eserlerini kaleme almıştır. Ayrıca Genceli'nin eserlerini de Türkçeye tercüme etmiştir. 17. yüzyılda yaşamını sürdürmüş olan önemli şairlerimizden

İzzettin Çelebi, Leylâ ve Mecnûn'un yazımına başlamış; ancak tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. 17. yüzyıl edebiyatçılarından Mehmed Âzîm, 18. yüzyılda yaşayan İmamzâde Hüseyin Vehbî, Osmanlı tezkirecilerinden Latîfî, Sehî Bey gibi önemli sanatçılar, Nizâmî'den sonraki şairleri onunla karşılaştırma yoluna gittikleri görülmektedir. 17. yüzyılın önemli tezkirecilerinden Güftî'nin, Genceli Nizâmî'den hürmet ile bahsetmiş olduğunu görüyoruz:

**"Düşe bu tarh-ı tâzedden nice
Rûh-ı pâk-i Nizâmî-i Gence"**

Ali Emîrî Efendi tezkiresinde, Nizâmî'den bir beyite yer vermiştir. Ahdî, "Gülşen-i Şu'arâ"sında; 16. yüzyıl derişlerinden İlhamî Efendi'den söz ederken İlhamî Efendi'nin Nizâmî'yi araştırıp, inceleyip öğütleriyle birlikte yazmış olduğunu dile getirmektedir. Mehmet Tevfik, "Kafî-i Şu'arâ"sında, Hayâlî'nin de bir dönem Şehzâde Câmî Şerîfî'nde az zaman Nizâmî'nin hamsesini anlattığını yazmıştır. Beyânî tezkiresinde, Niğbolulu Âhî'yi anlatırken Nizâmî'den etkilendiğini anlatmaktadır:

**"Nizâmî görse tahsin idüp
Hüsrev hezar aferin diyeydi"**

Adı geçen aynı eserde Beyânî, 15. yüzyılda yaşamış olan Bursalı Ulvî'yi tanıtırken şairin Nizâmî'nin "Heft Peyker"ni tercüme ettiğini de aktarmıştır (s.34). Gelibolulu Mustafa Âlî Kühü'l Ahbâr'ında, Nizâmî Gencevî tarzının, yüksek estetik bir tarz olduğunu dile getirmektedir. Riyâzuş Şu'arâ eserinin giriş bölümünde, Nizâmî'ye övgüde bulunarak şaire atıf yapmıştır. Ardından şu beyti paylaşmıştır:

**"Pîş ü pes î best saff-ı kibriyâyâ
Pes şu'arâ âmed ü pîş evliyâ"**

Onun önünde ve arkasında büyükler saf bağlamıştır
Arkasında şairler vardır önünde veliler"

Sehî Bey "Heşt Behîşt"inde, Mevlânâ Şeyhî'den bahsederken şairin, Nizâmî'den "Hüsrev-i Şirin" eserini tercüme ettiğini aktarmıştır. Bu esere bazı ilaveler yapıp Sultan Murad'a sunduğunu belirtmektedir.

Nizâmî Gencevî, hem Doğu hem de Türk edebiyatının önemli bir şahsiyeti olarak, yüksek bir estetik anlayışı ile sanatını eserlerinde ortaya koymuştur. Şairin, klasik edebiyatın önemli şahsiyetlerinden biri olarak, başlattığı "hamse geleneği" hem Türk hem de Doğu edebiyatında büyük bir tesir uyandırmıştır. Nizâmî'nin

eserlerinde yer verdiği Türk motifleri, onun yalnızca Farsça yazan bir Türk şair olmasının ötesinde, Türk kültürüne olan yakınlığını ve Türk edebiyatıyla olan ilişkisini ortaya

koymaktadır. Şairin, eserlerinde işlediği adalet, aşk ve misafirperverlik gibi insanî değerler, evrensel temalar, onun sanatını zaman ve mekân sınırlarının ötesine taşımış, kendinden sonra gelenlere ilham kaynağı olmuştur. Klasik edebiyatın bu mümtaz sanatçısı, adeta bir ekol oluşturarak Türk edebiyatında önemli yeri olan Seyyid Nesîmî, Mevlana, Ahmedî, Şeyhî, Ali Şîr Nevâî, Fuzûlî gibi şairleri etkilemiştir. Eserlerinin hem Türk hem de dünya edebiyatı üzerindeki yansımaları, onun yalnızca bir dönemle sınırlı olmasının ötesine geçtiğini, evrensel bir sanatçı kimliğine sahip olduğunu göstermektedir. Nizâmî'nin sanatçılığındaki yenilikçi yaklaşımlar, Anadolu'dan İran'a, Hindistan'a hatta Avrupa'ya kadar birçok farklı coğrafyada derin izler bırakmıştır. Klasik edebiyatın ortak bir değeri niteliğindeki Nizâmî Gencevî, edebî manada kültürlerarası bir köprü işlevi de görmüştür. Nizâmî'nin Türk edebiyatı tarihinde hak ettiği yeri bulması ve kültürel mirasının anlaşılması, şairin hem Türk edebiyatı hem de dünya edebiyatındaki yerinin konumlanması adına büyük önem taşımaktadır. Genceli Nizâmî, hem Doğu'nun hem de Türk dünyasının en büyük sanatçılarından biri olarak edebiyat tarihinde yerini almıştır. ❀

روانش باد جفت شادکامی
که گوید باد رحمت بر نظامی

“Kim derse ki: “Nizâmî’ye Allah rahmet eylesin”
Onun da ruhu şâd olsun.”

Hüsrev ü Şirin

Bibliyografya

1. Ali Şir Nevâî. (2016). Hayretü'l-Ebrâr Cilt 1. (haz. Muhammed Sabîr). İstanbul: Kesit Yayınları.
2. Araslı, N. (1980). Nizâmî ve Türk Edebiyatı. Bakü: Elm Neşriyat.
3. Aydın, B. (2022). Doğu'da Bir Türk Şairi: Nizâmî-i Gencevî 2.Basım. İstanbul: Cinius Yayınları.
4. Bedelova, T. (2024). Nizamini Anlamak İhtiyacı. Bakü: Elm ve Tehsil
5. Beyânî. (2017). Tezkiretü's-Şu'arâ. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
6. Güftî. (2019). Teşfirâtü's Şu'arâ. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
7. Latîfî. (2018). Tezkiretü's-Şu'arâ Ve Tabsiratü'n-Nuzamâ. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
8. Mevlânâ. (1991). (çev. Abdalbâki Gölpınarlı). Mesnevi Şark-İslam Klasikleri. İstanbul: MEB Yayınları.
9. Nizâmî Gencevî. (2004). Sırlar Hazinesi. Bakü: Lider Neşriyat.
10. Nizâmî İrsi Milli Müstakillik Devrinde. (2006). (haz. Bekir Nebiyev, Teymur Kerimli). Bakü: Elm Neşriyatı.
11. Nizâmî-i Gencevî. (2004). Hüsrev ve Şirin. Bakü: Lider Neşriyat.
12. Nizâmî-i Gencevî. (2004). İskendernâme (İkbalnâme). Bakü: Lider Neşriyat.
13. Riyâzî. (2017). Mehmed Efendi, Riyâzü's Şu'arâ. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
14. Uludağ, S. (2005). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları.